

Zoek je ruzie?

Zoek je ruzie?

Risicofactoren bij geweld door jongeren

mevrouw drs. M. Blanken

PON

Instituut voor advies, onderzoek en ontwikkeling in Noord-Brabant

februari 2008

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de Provincie Noord-Brabant.

Provincie Noord-Brabant

Auteur	Mariëlle Blanken
Ontwerp omslag	Kroon en partners
Illustraties	Attila Kanbir
Vormgeving	Antoinette van der Heijden
Drukwerk	Drukkerij Gianotten, Tilburg

ISBN 978-90-5049-431-1

© 2009 PON Instituut voor advies, onderzoek en ontwikkeling in Noord-Brabant.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het PON. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm van dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van het PON.

Deze publicatie is te bestellen onder vermelding van PON-publicatie 09-05.

PON
Postbus 90123
5000 LA Tilburg
Telefoon: (013) 535 15 35
Fax: (013) 535 81 69
E-mail: pon@ponbrabant.nl
Internet: www.ponbrabant.nl

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding: Nog een boekje over jongeren en geweld?	9
Over welk type geweld gaat het in dit boekje?	11
Wat u verder kunt verwachten	13
1 Waarom gebruiken jongeren geweld?	15
Redenen voor het gebruik van geweld	16
Pubers en persisters	19
2 Oorzaken van geweld	21
Het individu	24
Het gezin	28
De school en de vriendengroep	33
Buurt en samenleving	38
Is het een kwestie van een optelsom?	41
3 Herkennen en aanpakken van geweld	45
Beschermende factoren	46
Interventies	51
Eindnoten	55
Literatuur	58

Voorwoord

'Jongeren en geweld' blijft door de jaren heen een actueel thema. Er is dan ook al veel over geschreven en voor ontwikkeld. Twee dingen vallen daarbij op: de methodieken betreffen meestal interventies als reactie op geweld, en de literatuur over oorzaken van geweld hebben meestal een wetenschappelijk karakter. Professionals uit de praktijk (leerkrachten, jongerenwerkers) lopen hiermee informatie en kennis mis over de risico's bij het ontwikkelen van gewelddadig gedrag bij jongeren.

Het PON heeft deze lacune aangegrepen om in 2007 en 2008 aandacht te besteden aan het thema jongeren en geweld. In 2007 organiseerde het PON in het kader van het symposium *Brabant Bekent Kleur: Doe de dialoog* de winnende workshop *Het korte lontje*. De ervaringen van de aanwezige professionals wezen op de algemene behoefte hun kennis over de achtergronden van geweldgebruik te versterken. *Zoek je ruzie?* is daar een eerste antwoord op. De Provincie Noord-Brabant maakte het ons mogelijk dit boekje te maken.

Zoek je ruzie? biedt professionals die met jongeren werken kennis en informatie over de risico- en beschermende factoren van geweld, wat richting kan geven aan de wijze waarop zij reageren op (het ontwikkelen van) geweldgebruik door jongeren.

Dit boekje is te gebruiken als lesmateriaal bij diverse trainingen over het thema jongeren en geweld, maar kan ook als inspiratiebron gelden voor degenen die in het algemeen geïnteresseerd zijn in jongeren en hun ontwikkeling.

Een van de taken van het PON is om wetenschap en praktijk met elkaar te verbinden. *Zoek je ruzie?* is hiervan een voorbeeld.

Tilburg, februari 2008
Mariëlle Blanken

Inleiding

Nog een boekje over jongeren en geweld?

Alweer een boekje over jeugdgeweld? Er is toch al zo veel beschikbaar over het thema jeugd en geweld? Internet staat er vol mee; brochures, wegwijzers, vraagloketten, trainingen en cursussen, en dan toch deze publicatie? Waarom is dat? Wat maakt dat dit boekje iets zinnigs toevoegt aan de bestaande berg aan informatie, advies en trainingen?

Doel

Met dit boekje tracht ik de wetenschappelijke kennis over hoe geweld werkt toegankelijker te maken. Als professional kunt u aan de hand van dit boekje situaties leren begrijpen en verklaren die anders vermoedelijk beslecht zouden worden met een flinke ruzie. U kunt gericht inspelen op situaties waarbij geweld wordt gebruikt, doordat u meer kennis hebt van de beschermende en risicofactoren van geweld. Dit boekje geeft u zicht op welke factoren van invloed zijn op het gebruik van geweld door jongeren (vooral jongens in de puberteit) en welke mechanismen hierbij een rol spelen. Het klinkt logisch dat je eerst moeten weten *hoe* iets werkt voordat je het kunt veranderen, maar in de praktijk besteden we hier toch maar weinig aandacht aan.

Of het nu komt doordat we erg oplossingsgericht zijn of doordat we het simpelweg niet weten of kunnen bedenken, één ding is zeker; er is maar weinig literatuur beschikbaar over hoe geweld werkt bij jongeren die ook nog bruikbaar is voor de *uitvoerend professionaal*, zoals leerkrachten, jongerenwerkers, sporttrainers enzovoort.

Het hoe en waarom van geweld

In uw werk met jongeren wordt u naar alle waarschijnlijkheid regelmatig (soms zelfs dagelijks) geconfronteerd met agressie en gewelddadigheid. In uw opleiding hebt u vaak wel in theorie geleerd hoe hiermee om te gaan, en de praktijk leert u de oplossingsstrategieën toe te passen. Ook bijscholing via verschillende agressietrainingen maakt u sterker in het hanteren van gewelddadige situaties. Wat er echter ontbreekt in een dergelijke scholing is informatie en kennis over het *hoe* en *waarom* van geweld. Waarom gebruiken jongeren geweld en hoe ontwikkelt dit zich? Doordat de trainingen vaak zijn gericht op handelingen als het kwaad al is geschied, wordt het hoofdstuk over dergelijke vragen bijna altijd overgeslagen.

Totstandkoming van dit boekje

Voor dit boekje heb ik een uitgebreide literatuurstudie uitgevoerd. Ik heb me verdiept in onderzoeksliteratuur van diverse wetenschappelijke disciplines, waarbij vooral sociologisch en sociaal-psychologisch onderzoek bruikbare informatie opleverde.

Volledigheid is helaas onhaalbaar, want er is erg veel geschreven over het thema jongeren en geweld en aanverwante zaken. Toch biedt het geraadpleegde materiaal een redelijk overzicht van de voornaamste risicofactoren die de kans op gewelddadig gedrag bij jongeren vergroten.

Over welk type geweld gaat het in dit boekje?

Geweld is een ruim begrip en een sociaal construct: 'Wat mensen beschouwen als geweld en welke betekenis ze aan het gebruik ervan toekennen, varieert naar tijd en plaats, zal afhangen van specifieke historische en culturele omstandigheden en heeft ook te maken met het perspectief van de betrokkenen.'¹ Zo was het vroeger heel normaal dat je in de klas als lastig kind een draai om je oren kreeg van de juf; nu accepteren we dat niet meer. Wat er precies onder de definitie van geweld valt, is niet eenduidig. Voor de één zijn naast feitelijke vormen van fysiek geweld ook bijvoorbeeld verbale bedreiging met geweld, cybergeweld en psychische onderdrukking vormen van geweld, terwijl de ander puur en alleen fysiek geweld bedoelt. In dit boekje ga ik niet uit van een heel scherpe definitie van geweld, aangezien de betekenis van agressief gedrag en geweld telkens verschuift.

Type jongere en type geweld

Toch wil ik in dit boekje het type geweld afbakenen. Het gaat hier om 'gewone' jongeren die 'alledaags' geweld gebruiken. Het gaat dus niet om ernstige vormen van geweld zoals moordpartijen en verkrach-

tingen. Het percentage jongeren dat zich schuldig maakt aan dit soort ernstig geweldsgedrag en dit gedrag nog steeds vertonen als ze volwassen zijn, vormt een relatief kleine groep.² Deze ernstige geweldplegers zijn bijna altijd zogenoemde persisters³ die op een of andere manier al in een hulptraject zitten en meestal niet meer in uw beroepspraktijk voorkomen. In dit boekje gaat het om de grootste groep jongeren: de 'gewone' opgroeiende jongere die zich schuldig maakt aan agressie-uitingen en geweld tegenover andere jongeren en volwassenen door het vertonen van antisociaal gedrag. Het gaat om gedrag dat wellicht niet altijd strafbaar is, maar wel overlast veroorzaakt en om gedrag dat in bepaalde mate wordt getolereerd, maar wel angst en boosheid oproept. Voorbeelden hiervan zijn ruziemaken met de leerkracht of met een medeleerling, een leeftijdsgenoot 'afpersen', dreigen met geweld en meedoen aan een vechtpartij net buiten het buurthuis. Dit betekent overigens niet dat deze 'gewone' jongeren niet tot de zogenoemde *life-course-persistent* groep kunnen behoren. Het minder ernstige antisociale gedrag kan immers al op jonge leeftijd beginnen en doorzetten tot de volwassenheid.

'Definitie' geweld

De termen antisociaal, agressief/gewelddadig en crimineel gedrag zijn overlappend en worden vaak door elkaar gebruikt. De overeenkomst tussen de termen is dat ze alle betrekking hebben op normoverschrijdend gedrag⁴ waar dit boekje over gaat. Niet elk antisociaal gedrag is echter gewelddadig of agressief.

We spreken pas van geweld als agressief gedrag extremere vormen aanneemt. Gewelddadig gedrag is in de meeste gevallen strafbaar en dus crimineel. Crimineel gedrag daarentegen hoeft niet gewelddadig te zijn. Gewelddadig gedrag brengt anderen fysiek of emotioneel letsel toe, het is tegen anderen gericht en is dus antisociaal.

Wat u verder kunt verwachten

Hierna volgen drie hoofdstukken die dieper ingaan op de literatuur, op zoek naar een antwoord op de vraag *hoe* geweld werkt bij jongeren. Het individu, het gezin, de school en de samenleving vormen daarbij de rode draad.

In hoofdstuk 1 leest u *waarom* jongeren geweld gebruiken. Het antwoord op deze vraag is geïnspireerd door Van den Brink en de door hem aangehaalde auteur Baumeister.⁵ Zij laten zien dat de voornaamste reden om geweld te gebruiken, samenhangt met drie aspecten, waarvan een bedreigd gevoel van eigenwaarde de kern vormt. Een groot, maar gekwetst ego doet meer kwaad dan een laag gevoel van eigenwaarde. Aan het eind van het hoofdstuk komt het onderscheid aan bod tussen 'gewone' jongeren die antisociaal gedrag (dreigen te) vertonen (pubers) en jongeren die hun leven lang ernstiger vormen van antisociaal gedrag vertonen (persisters).

In hoofdstuk 2 staan de *oorzaken* van geweld centraal. Dit gaat over de mogelijke risicofactoren waaraan jongeren worden blootgesteld die de kans op de vorming van antisociaal gedrag bij hen vergroten. Ik maak daarbij onderscheid tussen twee typen factoren: individuele (biologische aspecten, persoonlijkheidskenmerken, vroege gedragsstoornissen) en sociale risicofactoren. Sociale risicofactoren hebben betrekking op de sociale omgeving, de context, waarin een jongere zich begeeft. Hierbij gaat het om: het gezin, de school en de vriendenkring, de buurt en de samenleving.

Blootstelling aan één risicofactor blijkt onvoldoende te zijn om de kans op antisociaal gedrag te vergroten; dit vereist een cumulatie van factoren. De optelsom van verschillende factoren bepalen de kans, waarbij een combinatie van individuele en sociale risicofactoren het meest riskant is voor een jongere.

Ten slotte biedt hoofdstuk 3, over het *herkennen en aanpakken* van geweld, u de mogelijkheid de kern van mijn verhaal mee de praktijk in te nemen. Het omvat een overzicht van relevante beschermende factoren die u als professional kunt versterken. Verder formuleer ik handelingsadviezen in de vorm van interventies. U kunt deze zien als een aanvulling op of verdieping van uw eigen interventievaardigheden en praktijkervaring.

1

Waarom gebruiken jongeren geweld?

Geweld is van alle tijden. Vroeger kreeg je alleen flink op je donder als je had gevochten, nu is het een kwestie van zelfverdediging. De ernst van geweldsdelicten neemt toe, de incidenten worden steeds grover - of is dit slechts schijn? Is onze norm over geweldgebruik veranderd? Gaan we nu voor ieder vechtpartijtje de straat op voor een stille tocht? Of neemt het aantal ernstige incidenten wel degelijk toe? Is het tegenwoordig normaal dat je elkaar de hersens inslaat voor een MP3-speler? En is *happy slapping* de nieuwe cultuur? Hierbij maken jongeren voor de lol met hun mobiele telefoon een filmpje van een vechtpartij of mishandeling om dat vervolgens op YouTube⁶ te zetten. Is het zo dat jongeren niet meer tot tien kunnen tellen? Is het lontje korter dan ooit?

Dergelijke vragen dringen zich vermoedelijk wel eens bij u op. En nadat u het gedrag van de jongeren bent nagegaan, stelt u vragen bij uw eigen gedrag. Verleg ik mijn grens? Mogen jongeren uit mijn groep inderdaad langer doorgaan met knokken dan vroeger? Schrik ik minder van een mediabericht over weer een ridicuul schietincident waarbij een leerling meer dan twintig medeleerlingen doodt? Wat kunt u doen als het gaat om geweldgebruik door jongeren?

Voor een antwoord op deze vraag moet eerst duidelijk zijn *hoe* geweld werkt, want dit geeft zicht op een mogelijke rol die voor de professional is weggelegd. In dit hoofdstuk komen twee zaken aan bod die samen de eerste stap vormen in de verkenning naar dat 'hoe' van geweld. Eerst ga ik in op de redenen waarom een jongere geweld gebruikt, om vervolgens twee groepen potentiële geweldgebruikers te onderscheiden: pubers en persisters.

Redenen voor het gebruik van geweld

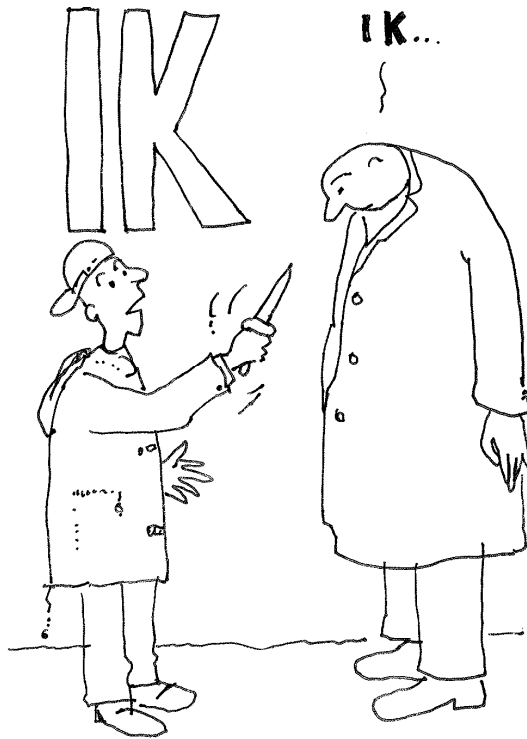
Al gravend in de verschillende wetenschappelijke onderzoeken en theoretische verhandelingen over jeugdgeweld stuitte ik herhaaldelijk op een bepaalde indeling van redenen om geweld te gebruiken. De toelichting van Van den Brink⁷ op de reden 'een bedreigd gevoel van eigenwaarde' lijkt me in het kader van dit boekje van belang, aangezien het een zekere vooringenomenheid bevestigt bij het aanwijzen van mogelijke oorzaken van gewelddadig gedrag. Zo realiseren we ons bijvoorbeeld doorgaans niet dat agressief gedrag zeer vaak berust op een gekwetst gevoel van eigenwaarde. We gaan er vaak juist van uit dat mensen die geweld gebruiken een laag gevoel van eigenwaarde hebben. Dat is echter niet juist.

De vier voornaamste redenen voor een jongere om geweld te gebruiken, zijn⁸:

- 1 Het streven naar materieel gewin in termen van geld of macht.
- 2 Een bedreigd gevoel van eigenwaarde.
- 3 Idealisme - ofwel het geloof dat men uit naam van het goede handelt.
- 4 Sadisme - ofwel de lust die men ondervindt in het pijnigen van anderen.

Het gekwetste grote ego en een gebrek aan zelfvertrouwen

De redenering van Van den Brink is gebaseerd op de algemene theorie over het menselijk kwaad van Baumeister.⁹ Die zegt dat agressie bijna altijd voortkomt uit gevoelens van superioriteit tegenover het slachtoffer. Deze superioriteitsgevoelens varen op een gezond gevoel van eigenwaarde, ook wel aangeduid als 'narcisme' of 'trots'. De eerste conclusie van Baumeister is dat agressief gedrag vooral samenhangt met een sterk gevoel van eigenwaarde. Hoe groter iemands ego, hoe feller de reactie is als hij door anderen wordt aangevallen.¹⁰

Het is alleen niet zo eenvoudig als het hier staat, want agressief gedrag hangt volgens Baumeister niet alleen samen met de grootte, maar ook met de kwetsbaarheid van het ego. Zijn tweede (aanvullende) conclusie is dat woede en geweld voortvloeien uit een krenking van de eigenwaarde. De neiging om geweld te gebruiken, komt vooral op als iemand een groot ego heeft maar niet in staat is om dat waar te maken in relatie tot anderen. Iemand die zichzelf geweldig

vindt, wordt bijvoorbeeld vooral agressief als hij in zijn beleving onvoldoende respect ontvangt van de ander. Deze persoon wordt dan in zijn gevoel van eigenwaarde aangetast. De mate van aantasting is afhankelijk van de stabiliteit van het gevoel van eigenwaarde. Onderzoek toont aan dat mensen met een sterk, maar stabiel gevoel van eigenwaarde zelden aan vijandige gevoelens onderhevig zijn. Daarentegen is bij mensen met een opgeblazen, instabiel, ego de vijandigste reactie aangetroffen.

Ook hierbij is het minder eenvoudig dan het lijkt; mensen met een instabiel ego zijn niet per definitie agressief. Er is namelijk nog een derde factor van invloed op het daadwerkelijk gebruik van het geweld: de zelfbeheersing van mensen. Baumeister stelt dat veel geweld losbarst doordat de zelfbeheersing (tijdelijk) wegvalt en de woede als gevolg van een gekwetst ego naar buiten treedt. Dit verklaart ook het veelvuldig gebruik van geweld binnen het uitgaansleven. Overmatig alcoholgebruik of het gebruik van andere vormen van drugs resulteert immers in een verminderde zelfbeheersing en leidt vaak tot een overgewaardeerd zelfvertrouwen (verbonden aan een onstabiel ego). De drempel voor het uiten van agressie wordt dan dus verlaagd.¹¹

Pubers en persisters

De vraag is of bepaalde jongeren hun zelfbeheersing sneller verliezen dan andere. En zo ja: wie zijn die jongeren en waaraan zijn ze te herkennen?

Doorgaans is de gedachte dat gewelddadig gedrag niet zomaar, van het ene op het andere moment, ontstaat, maar dat dit gedrag in de kinderjaren is terug te zien in vormen van antisociaal gedrag. Mogelijk kunt u zelfs in uw (werk)praktijk bepaalde 'typen' jongeren onderscheiden.

Sociaal psychologen maken in theorie ook een onderscheid. Zij hebben daarvoor verschillende ontwikkelingstrajecten geformuleerd die jongeren kunnen volgen in hun ontwikkeling naar volwassenheid. Voor deze herkenning van potentiële geweldgebruikers kan het invloedrijke kader van Moffit¹² behulpzaam zijn. Zij onderscheidt twee ontwikkelingstrajecten die een jongere kan doormaken: die van *adolescence-limited* en die van *life-course-persistent* antisociaal gedrag. Van deze twee groepen vertoont de eerste (grootste) groep antisociaal gedrag dat beperkt blijft tot de adolescentie. Deze jongeren vertonen gedrag dat normoverschrijdend is, maar min of meer wordt geaccepteerd gezien de levensfase waarin de jongere verkeert (de puber). Gedurende de adolescentiefase imiteren deze jongeren persistente leeftijdsgenoten (uit de andere groep) in hun antisociale gedrag om daarmee het gat tussen kind en volledige volwassenheid (naast biologisch ook sociaal) te overbruggen. De tweede groep bestaat uit jongeren die in de peuter- en kleuterfase al antisociaal gedrag vertoonden en hiermee een lange tijd blijven doorgaan (tot de volwassenheid). Bij deze persisters is er vaak sprake van een aangeboren gedragsafwijking die negatief wordt beïnvloed door omgevingsfactoren, waardoor zij gewelddadig gedrag ontwikkelen.

2

Oorzaken van geweld

We weten nu over welk type geweld en jongeren in dit boekje gaat en daarmee is het tijd voor het antwoord op de vraag *hoe* geweld werkt. In dit hoofdstuk ga ik in op welke factoren er aan agressief en gewelddadig gedrag ten grondslag liggen en welke mechanismen daarbij een rol spelen (wat is de gedragsreactie van de jongere?).

Door de jaren heen is het gebruik van geweld vanuit verschillende invalshoeken bekeken en verklaard. Lange tijd is er vanuit sociologisch perspectief naar antwoorden gezocht. De invloed van de omgeving, zoals het gezin en vriendengroepen, wordt daarbij als oorzaak aangemerkt voor het geweldgebruik door jongeren. Vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw staan de verklaringen op basis van ontwikkelingspsychologische factoren (gebrek aan vrees, gering inlevingsvermogen, ADHD enzovoort) steeds meer centraal en de afgelopen paar jaar zijn ook de biologische factoren populair, zoals een kleine hersen-beschadiging door complicaties bij de bevaling, het niet goed functioneren van de frontaalkwab en een tekort aan bepaalde neurotransmitters. De diverse wetenschappelijke disciplines kijken dus verschillend naar de oorzaken van het gebruik van geweld.

Om deze wetenschappelijke kennis beter toegankelijk te maken, is een onderscheid in disciplines naar mijn idee niet zozeer van belang. Het gaat uiteindelijk om de gezamenlijke kennis en informatie over de relevante voorspellers van gewelddadig gedrag; om de factoren die een professional kan herkennen en, voor zover mogelijk, kan beïnvloeden.

In dit hoofdstuk krijgt u een toelichting op een aantal risicofactoren. Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat een groot, onstabiel ego of een bepaalde (aangeboren) gedragsafwijking de kans op de ontwikkeling van antisociaal gedrag vergroot. Om het geheel aan risicofactoren te benoemen en te ordenen, gebruiken meerdere auteurs¹³ het *sociaal ontwikkelings- of levensloopmodel*. In dit model volgen de risicofactoren elkaar in de tijd op, waarbij er telkens nieuwe factoren bij komen.

Ontwikkelings- of levensloopmodel

Individu <i>bijvoorbeeld</i> <i>hyperactiviteit</i>	Gezin <i>bijvoorbeeld</i> <i>streng en</i> <i>inconsistent</i> <i>straffen</i>	School en vrienden <i>bijvoorbeeld</i> <i>verkeerde</i> <i>vrienden</i>	Buurt en samenleving <i>bijvoorbeeld</i> <i>tolerante</i> <i>opvatting</i> <i>tegenover</i> <i>geweld</i>
---	--	---	---

Aanvankelijk staan in het model de *individuele* risicofactoren centraal. Hierna volgen de verschillende *sociale* risicofactoren, die meer te maken hebben met de sociale omgeving ofwel de context van het individu: het gezin, de school en de groep leeftijdsgenoten, de buurt en de samenleving als geheel. Deze risicofactoren komen in dit hoofdstuk achtereenvolgens aan bod.

Drie belangrijke punten

Alvorens de risicofactoren te beschrijven, benadruk ik hier graag de volgende punten:

- 1 Cumulatie van factoren is noodzakelijk
De aanwezigheid van één risicofactor is niet genoeg om van iemand een geweldpleger te maken. De risicofactoren hebben alleen een negatief effect als ze *cumuleren*¹⁴: hoe meer risicofactoren, hoe groter de kans op problemen. Het is dus niet zo dat de aanwezigheid van één risicofactor direct leidt tot agressief gedrag; een combinatie van factoren vergroot echter wel de kans daartoe.
- 2 Er kan sprake zijn van opeenvolgende factoren
Het kan ook zijn dat de factoren *opeenvolgend* zijn, dus dat de aanwezigheid van één factor leidt tot een ander risico. Een gebrek aan ouderlijke discipline kan bijvoorbeeld leiden tot vroeg antisociaal gedrag (6- à 7-jarige leeftijd), en vroeg antisociaal gedrag is een risicofactor voor het gebruik van geweld door jongeren.

- 3 Aandacht voor specifieke geweldsfactoren
Voor zover mogelijk bespreek ik alleen de factoren die *specifiek met geweld* samenhangen. Helaas lukt dat niet altijd, aangezien van verschillende factoren in de literatuur slechts meer in algemene zin wordt aangegeven dat ze samenhangen met probleemgedrag, antisociaal gedrag of agressie.

Het individu

'Die jongen is agressief geboren', 'ach, aan die jongen is een steekje los' of 'hij is gewoon erg temperamentvol' denkt u mogelijk bij bepaalde jongeren in uw (werk)omgeving. En deze gedachten dienen dan min of meer als verklaringen voor het antisociale gedrag. Maar klopt dat eigenlijk wel? Bestaan er individuele factoren die van invloed zijn op het antisociale gedrag? Hierin blijkt een kern van waarheid te zitten.

De onderzoeksliteratuur laat zien dat er risicofactoren op individueel niveau aan te wijzen zijn die dergelijke verklaringen steunen. Deze factoren laten zich onderverdelen in vier categorieën: genetische en biologische factoren, persoonlijkheidskenmerken, gedragsstoornissen en traumatische ervaringen. Deze vier categorieën kunt u als professional nagenoeg niet beïnvloeden, zeker de eerste niet. Aan het feit dat een jongere als jongen geboren is (genetische factor) of dat hij een tekort heeft aan neurotransmitters en een teveel aan testosteron bezit (biologische factoren), kunt u immers niets veranderen. Wel kunt u de aanwezigheid van de risicofactoren signaleren en

(h)erkennen. Met die kennis kunt u vervolgens het risico van geweldgebruik bij de betreffende jongere nauwkeuriger inschatten, doordat u meer weet over de oorzaken die eraan ten grondslag kunnen liggen. Schema 1 biedt een overzicht van risicofactoren op het individuele niveau.

Schema 1: Risicofactoren op individueel niveau¹⁵

genetische factoren	<ul style="list-style-type: none"> - mannelijk geslacht - genafwijking
biologische factoren	<ul style="list-style-type: none"> - zwangerschaps- en bevallingscomplicaties - prematuur - te weinig neurotransmitters - te veel testosteron - hoge prikkelrempel (slechte conditioneerbaarheid) - invloed van alcohol en drugs - vroege afwijzing door de moeder
persoonlijkheidskenmerken	<ul style="list-style-type: none"> - laag non-verbaal IQ - impulsief temperament - grote spanningsbehoefte - extraversie - gebrek aan inlevingsvermogen
vroege gedragsstoornissen	<ul style="list-style-type: none"> - hyperactiviteit en rusteloosheid, gedragsstoornissen in combinatie met het ADHD-syndroom (attention deficit with hyperactivity) - overmoedig en riskant gedrag
traumatische ervaringen	stressvolle ervaringen zoals verlies van een ouder of blootstelling aan geweld

De *individuele risicofactoren* zeggen iets over de persoon, over de jongere zelf. Waar is hij mee geboren, wat hoort bij hem? De laatste jaren is er steeds meer aandacht voor dit type factoren. Het blijkt dat biologische factoren en de persoonlijkheid in grote mate van invloed zijn op de kans dat een jongere gewelddadig gedrag ontwikkelt.

Biologische factoren

Een voorbeeld van biologische factoren zijn complicaties bij de zwangerschap en/of de bevalling, zoals omstrengeling van de baby door de navelstreng. Hierdoor treedt een beschadiging op van de hersendelen die normaal gesproken betrokken zijn bij het reguleren van agressieve reacties.¹⁶ Volgens de theorie van Baumeister beschikt deze jongere over minder capaciteit om zijn zelfbeheersing te bewaren in reactie op de krenking van zijn ego. Een ander voorbeeld is de hogere prikkelrempel. Dit houdt in dat de betreffende jongere moeilijk te conditioneren is. Uit onderzoek blijkt dat jongeren die antisociaal gedrag vertonen ongevoeliger zijn voor 'straf'. Hierdoor kunnen er problemen ontstaan bij bijvoorbeeld het aanleren van gehoorzaamheid. De factor vroege afwijzing door de moeder (dat bijvoorbeeld tot uiting komt in een poging tot abortus) kan later tot gewelddadig gedrag leiden. Het gaat hierbij niet direct om een biologische dan wel een sociale factor, ook wel biosociaal genoemd. Deze risicofactor komt terug bij het domein gezinsleven dat valt onder de sociale risicofactoren.

Persoonlijkheidskenmerken en gedragsstoornissen

Bij persoonlijkheidskenmerken gaat het om het karakter van de individuele jongere. Onderzoek¹⁷ laat zien dat meer extraverte jongeren en degenen die meer behoefte hebben aan spanning en gevaar vaker gewelddadig gedrag vertonen. Jongens met een grote behoefte aan spanning vervelen zich gemakkelijk en gaan - juist om die verveling te verdrijven - eerder over tot antisociaal gedrag. Ook het gebrek aan inlevingsvermogen vergroot de kans op meer agressief gedrag. Jongeren die zich minder goed kunnen inleven, gebruiken sneller geweld omdat ze de uitwerking van hun gedrag voor het slachtoffer niet goed beseffen.

Het ADHD-syndroom is een veel genoemde oorzaak van geweld, terwijl uit onderzoek¹⁸ blijkt dat het op zich geen risico vormt. ADHD bestaat uit hyperactiviteit met een aandachttkortstoornis en heeft geen direct verband met de ontwikkeling van gewelddadig gedrag. ADHD in combinatie met antisociale gedragsstoornissen, zoals concentratieproblemen, rusteloosheid en risicogedrag op jonge leeftijd vormt wel het risico.

Traumatische ervaringen

Tot slot zijn traumatische ervaringen zoals het verlies van een ouder of blootstelling aan geweld als risico voor later agressief gedrag aan te merken. Bij de sociale risicofactoren op gezinsniveau komt dit punt terug en licht ik het verder toe.

Het gezin

'Een jongen groeit op in een gezin met drie kinderen. Hij heeft vaak ruzie met zijn kleine broertjes, wat heel normaal is op die leeftijd. Het enige is dat hij de ruzies regelmatig oplost door zijn broertje een pak rammel te geven. Van zijn moeder krijgt hij te horen dat hij eerst tot tien moet tellen, maar zelf doet ze dat in zijn ogen ook niet. Dus waarom zou hij het doen?'

Een logische reactie op dit fragment zou zijn: 'Zie je wel, het ligt aan de opvoeding!' Dat het gezin en de thuissituatie factoren bevatten die een risico vormen voor het gebruik van geweld, is voorstelbaar. Maar welke dat precies zijn, is waarschijnlijk niet zomaar te bedenken. Hierna komen invloedrijke risicofactoren binnen het gezin aan bod.

Het gezinsleven is de eerste in de rij van de *sociale risicofactoren*. Het gezin is de eerste plek/sociale omgeving waarin een kind terecht komt. Kinderen hebben van nature de neiging om zich agressief te gedragen. Het meeste agressieve gedrag doet zich in de eerste levensfase voor en neemt in de loop der jaren af. Men spreekt niet voor niks over de *devil two year old*. De omgeving - ouders, leerkrachten en andere volwassenen - leert het kind via de opvoeding het agressieve gedrag als het ware af. Het kind leert wat 'goed' en 'kwaad' is. Opvoeding komt dus voor een deel neer op het afleren van agressief gedrag.¹⁹ In deze vroege socialisatie- en conditioneringsfase kan er echter nog wel veel misgaan. Zo kan het zijn dat de jongere zich moeilijk laat conditioneren (hoge prikkelgrens) en als ouders het kind dan ook nog eens

niet-juist conditioneren (inconsistent straffen), stapelen de risicofactoren zich op (cumulatie). Ook jongeren die zich niet goed kunnen concentreren of hyperactief zijn, lopen meer risico antisociaal gedrag te ontwikkelen als ze in een instabiele gezinssituatie opgroeien. De risicofactoren op gezinsniveau bestaan uit kenmerken en gedrag van opvoeders/gezinnen en zijn weergegeven in schema 2.

Schema 2: Risicofactoren op gezinsniveau

liefdeloosheid	<ul style="list-style-type: none"> - afwijzing door de moeder - gestoorde affectregulatie
gebrek aan toezicht en discipline	<ul style="list-style-type: none"> - een harde opvoeding met gebrekkige begeleiding en toezicht door de ouders (de ouder weet vaak niet waar het kind is) - afwijzing van de jongere door de ouders of geringe betrokkenheid van de ouders bij de jongere - fouten in disciplineren (streng en inconsistent straffen, kind leert geen gedragsnorm, ouders slagen er niet in duidelijke verwachtingen aan hun kinderen te stellen, hen te begeleiden en te controleren)
ouderlijk geweld	<ul style="list-style-type: none"> - gewelddadig gedrag van de ouder(s) - blootstelling aan geweld tussen ouders en ernstige huwelijksconflicten - ouders met tolerante opvattingen over geweld - verwaarlozing, mishandeling en/of seksueel misbruik

gezinsleven met problemen	<ul style="list-style-type: none"> - jeugdige zwangerschap moeder - ouder(s) met mishandelings- of kinderbeschermingsverleden - ouder(s) delinquent of veroordeeld - moeder met drank- of drugsprobleem - broer(s) of zus(ters) delinquent of kampend met gedragsproblemen
instabiele en conflictueuze thuissituatie	<ul style="list-style-type: none"> - wijzigingen thuissituatie - uiteenvallen gezin (scheiding van ouders) - conflicten en slechte communicatie binnen het gezin

Liefdeloosheid

Liefdeloosheid komt tot uiting in afwijzing van de jongere door de moeder (of de ouder(s)). Deze factor kwamen we al tegen bij de individuele kenmerken. Afwijzing betekent dat de jongere zich niet zonder angsten kan hechten aan de opvoeder, wat een zeer belangrijke voorwaarde is voor een gezonde geestelijke ontwikkeling.²⁰ Een hechte band met de ouders wordt ook wel gezien als beschermende factor; een factor die juist positieve invloed heeft op gewelddadig gedrag in de zin dat het ongewenste gedrag juist wordt afgeremd. De sociale bindingstheorie van Travis Hirschi²¹ die al vanaf begin jaren zeventig als belangrijke verklaring geldt, gaat uitgebreid in op het hechtingsproces, de verbindingen tussen ouders en hun kinderen en de ontwikkeling van antisociaal gedrag. De kern van Hirschi's gedachte is: asociaal gedrag wordt beperkt door de aard en de kracht van sociale verbindingen.

PON-publicatie: ZOEK JE RUZIE ?

Gebrek aan toezicht en discipline

Een gebrek aan toezicht en discipline is een andere veelgehoorde risicofactor. Gebrek aan toezicht houdt in dat ouders niet weten wat hun kind doet, waar het uithangt en met wie. Onderzoek toont aan dat als ouders - wonend in een achterstandsbuurt – de gangen van hun kind nauwlettend volgen en eventueel antisociaal gedrag aanpakken, de kans klein is dat de jongere ondanks de riskante omgeving zal opgroeien als geweldpleger.²² Een harde opvoeding en onvolkomenheden in de disciplineren van de jongere vergroot de kans op gewelddadig gedrag op latere leeftijd.²³ Door te streng en inconsequent straffen weet de jongere niet wat er van hem wordt verwacht, welke gedragsnorm er geldt en aan welke regels hij zich moet houden. Het onderscheid tussen 'goed' en 'kwaad' is hem niet duidelijk. Geringe betrokkenheid van de ouders is hierbij ook van toepassing. Door 'fouten' in de opvoeding en een geringe betrokkenheid van de ouders bij de jongere krijgt hij minder kans om zich te hechten en, zoals eerder opgemerkt, hechting is nodig voor een gezond opvoedingsklimaat.

Blootstelling aan geweld

Een andere belangrijke voorspeller van de ontwikkeling van agressief gedrag is de blootstelling van de jongere aan geweld. Dit kan geweld zijn tussen zowel de ouders onderling, tussen de ouders en de broers/zussen als tussen de ouders en de jongere zelf. In dat laatste geval kan de jongere leiden onder verwaarlozing, mishandeling of seksueel misbruik en dat blijkt een invloedrijke risicofactor te zijn voor de

ontwikkeling van antisociaal gedrag op latere leeftijd. Binnen sociaal-psychologisch onderzoek²⁴ noemt men dit *modelling* ofwel overname van rolpatronen. Als ouders zelf geweld plegen of dat goedkeuren bij derden dan neemt de jongere die mentaliteit of dat gedrag over. Het begrip 'intergenerationeel effect' wordt hierbij ook genoemd. Dit betekent dat door bepaalde opvoedingstradities de 'foute' opvoeding wordt doorgegeven aan de volgende generatie.

Kwaliteit is belangrijker dan de structuur van het gezinsleven

Opvallend is dat de kwaliteit (het functioneren) van het gezinsleven veel belangrijker is dan de structuur ervan.²⁵ Het idee dat kinderen uit eenoudergezinnen veel meer kans hebben op latere leeftijd gewelddadig gedrag te vertonen, is dus bijvoorbeeld niet juist. Een andere onjuiste gedachtegang is dat grote huishoudens meer risico met zich meebrengen dan doorsneegezinnen. Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld armoede; het lijkt onmiskenbaar dat sociaal-economische achterstand een belangrijke risicofactor is, maar onderzoek toont aan dat armoede (een laag gezinsinkomen en slechte huisvesting) vooral een indirect effect heeft op gewelddadig gedrag, bijvoorbeeld via ouderlijk toezicht.²⁶

Het gaat dus om de kwaliteit van het gezinsleven: sociale betrokkenheid van de ouders bij het doen en laten van hun kinderen, voldoende veilige hechtingsmogelijkheid, stabiele verhoudingen onderling en weinig tot geen blootstelling aan gewelddadig gedrag.

De school en de vriendengroep

'Hij heeft verkeerde vrienden' en 'Op school leren ze zich tegenwoordig ook niet meer beheersen'. Dit zijn vaak gehoorde uitspraken als het gaat om jongeren en geweld. Uit de hiernavolgende toelichting op risicofactoren binnen het schoolleven en de vriendengroep blijkt dat deze uitspraken goed beschouwd niet juist zijn.

Geen verband tussen schoolkenmerken en delinquentie

Beide uitspraken kloppen in zekere zin wel, want uit meerdere onderzoeken²⁷ blijkt dat er een duidelijke relatie bestaat tussen onderwijs en criminaliteit. Maar binnen de wetenschap is er discussie over de interpretatie van deze verbanden. De onderzoeken toonden aan dat lichtere vormen van delinquent gedrag samenhangen met een lager schoolniveau, negatieve schoolresultaten, een negatieve schoolhouding en vaker spijbelen. Het is echter zeker niet gezegd dat onderwijs op de een of andere wijze delinquent gedrag veroorzaakt of versterkt. Het ligt meer voor de hand dat jongeren zowel slecht functioneren in het onderwijs als delicten plegen vanwege de invloed van hun gezinsachtergrond. Het is mogelijk dat het onderwijs een plek of een gelegenheid is om crimineel gedrag te ontwikkelen, maar het vormt geen risicofactor op zich. Dit klinkt aannemelijk, zeker omdat onderzoek²⁸ aantoont dat specifieke schoolkenmerken geen verband hebben met delinquent gedrag van jongeren.

Specifieke schoolkenmerken zijn bijvoorbeeld: het aantal leerlingen, de staat van het gebouw, het criminele peil van de wijken rond de scholen, de gebruikte lesmethoden, het type management, de integratie van docenten of de ervaren gezelligheid op school.

De gelegenheid is het risico

De school, en ook de vriendenkring, is dus te beschouwen als een plek/groep waar antisociaal gedrag zich verder kan ontwikkelen. Zodra scholen niet adequaat inspelen op de kwetsbaarheden/risico's van de jongeren, spelen zij een faciliterende rol voor de ontwikkeling van agressief en gewelddadig gedrag. Kwetsbare jongeren die al te kampen hebben met biologische risicofactoren en/of risicofactoren op gezinsniveau, kunnen binnen deze sociale omgeving (verder) afglijden naar antisociaal gedrag. De volgende redenering²⁹ is hiervan een voorbeeld:

Vanuit zijn gezinssituatie, door bijvoorbeeld gebrek aan betrokkenheid bij de jongere van zijn ouders, heeft de jongere een cognitieve achterstand opgelopen; op school gaat het daardoor niet goed; de jongere voelt zich tekortschieten en wordt hierin bevestigd door klasgenoten en leerkrachten; om toch een gevoel van macht te krijgen en zijn angst te overwinnen, gaat de jongere zich identificeren met rolmodellen die agressie en geweld gebruiken.

In de praktijk zult u zien dat het vaker voorkomt dat verschillende factoren elkaar opvolgen en daarmee in principe indirect zijn. Dat neemt niet weg dat bepaalde aan school en vrienden gekoppelde factoren, zoals schoolmotivatie en invulling van de vrijetijdsbesteding, goede voorspellers kunnen zijn voor gewelddadig gedrag. In schema 3 zijn de belangrijkste risicofactoren op dit gebied weergegeven.

Schema 3: Risicofactoren op schoolniveau en binnen de vriendengroep

gebrek aan schoolmotivatie
spijbelen
slechte leerprestaties
gedrag van vrienden: agressief en antisociaal
risicovolle vrijetijdsbesteding - rondhangen op straat - alcohol- en/of druggebruik
vroeg beginnend en telkens terugkerend antisociaal gedrag

Schoolmotivatie is bepalend

Gebrek aan schoolmotivatie is een belangrijke voorspeller van probleemgedrag.³⁰ Vaak gaat dit gepaard met spijbelen en slechte leerprestaties. Opvallend in dit geval is dat een lage schoolmotivatie juist wordt beïnvloed door antisociale gedragingen in plaats van andersom, wat ogenschijnlijk meer voor de hand ligt. Je zou denken dat een jongere met een lage schoolmotivatie eerder geneigd is wangedrag te vertonen

op school of om te spijbelen, om daarmee de verveling tegen te gaan. Het werkt echter andersom: de jongere die door een andere oorzaak al antisociaal gedrag vertoont, raakt daardoor steeds minder gemotiveerd om naar school te gaan of om zijn best te doen. Een lage schoolmotivatie werkt verstorend op de relatie tussen de jongere en de leerkracht en zijn klasgenoten, de sociale verbinding komt onder druk te staan. Dit terwijl de sociale binding van jongeren aan school een van de beschermende factoren is voor antisociaal gedrag (denk aan de sociale bindings-theorie).

Ook slechte leerprestaties wordt in vele onderzoeken³¹ aangemerkt als risicofactor. Hierbij is het verband ook anders dan verwacht. Bij slechte leerprestaties zijn het niet de geringe capaciteiten op zich die het risico vergroten, maar meer het gevoel van mislukken bij de jongere. De mogelijke reactie op het gevoel van tekortschieten is al eerder aan bod gekomen (zie kadertekst op pagina 34).

Verkeerde vrienden als klassieker

Het inzicht dat asociale of delinquente vrienden de kans op crimineel gedrag versterken, is een klassieker uit de criminologische literatuur.³² 'Soort zoekt soort' is ook zo'n bekend fenomeen. Jongeren die op zoek zijn naar een eigen identiteit herkennen zich vaak in jongeren die hetzelfde gedrag vertonen als zij. Doordat ze zich aan elkaar en aan elkaars gedragingen kunnen spiegelen, creëren zij een gezamenlijke identiteit. Als vriendengroep onderscheiden zij zich door hun uiterlijk, omgangsvormen, taalgebruik, muziek

en dergelijke. Jongeren die in min of meerdere mate antisociaal gedrag vertonen, hebben dus de neiging om elkaars gezelschap op te zoeken. Als de gedragsnorm van de groep is dat gewelddadig gedrag wordt goedgekeurd of op zijn minst niet wordt afgekeurd, dan vormt dat een cruciale risicofactor voor agressie en geweld. Opvallend overigens is dat 'gebrek aan beter' een andere motivatie is om bij de groep aan te sluiten. Uit onderzoek blijkt dat jongeren die zich in dergelijke groepen bewegen er vaak een risicovolle vrijetijdsbesteding op nahouden, zoals rondhangen op straat of in speelhallen, dikwijls onder het genot van alcohol of (soft)drugs.³³

De jongens zijn op zoek naar een gevoel van macht en willen indruk maken op elkaar en op voorbijgangers. Zij ontlene hun gevoel van eigenwaarde aan de schrik die zij teweegbrengen, ook als er verder niets gebeurt.

Samenhang

Een aantal van de hier besproken risicofactoren hebben een opeenvolgend karakter. Zo blijkt dat slechte leerprestaties vaak aanleiding zijn voor een risicovolle invulling van de vrijetijdsbesteding, en heeft de omgang met delinquente vrienden invloed op het spijbelgedrag van de jongere, maar hangt ook het gebrek aan toezicht en discipline in de thuis-situatie hiermee samen.

Buurt en samenleving

Qua reikwijdte wordt de grootste sociale context van een jongere gevormd door de samenleving waarin hij opgroeit. De heersende maatschappelijke en culturele waarden en normen oefenen invloed uit op de opgroeiende jongere. In het begin van zijn leven gebeurt dat via zijn ouders/verzorgers en andere gezinsleden, daarna via leerkrachten en andere volwassenen en leeftijdsgenoten die hij in zijn leven tegenkomt. Deze maatschappelijke factoren hebben daardoor een indirecte werking, ze worden gefilterd door de personen.³⁴ Directe invloed van maatschappelijke factoren bestaat pas als de jongere zich zelfstandig in de maatschappij begeeft. In schema 4 zijn mogelijke maatschappelijke en culturele risicofactoren weergegeven.

Schema 4: Risicofactoren op het niveau van de buurt en de samenleving

economische factoren: <ul style="list-style-type: none">- armoede en werkloosheid- relatieve deprivatie: het idee dat men vergeleken bij anderen tekort komt
woon- en buurtfactoren: <ul style="list-style-type: none">- verloederende wijk of buurt- dicht op elkaar wonen- grote mobiliteit in de wijk- geringe betrokkenheid van de bewoners bij de buurt- tolerante opvattingen van volwassen buurtbewoners tegenover geweld- geringe sociale bindingen

woon- en buurtfactoren (vervolg): - makkelijke toegang tot drugs en wapens - gebrekkige organisatie van de (lokale) gemeenschap - beschikbaarheid van alcohol
tolerantie ten opzichte van onmaatschappelijk/ delinquent gedrag
inkomensongelijkheid
geweld in de media

Tolerante opvatting tegenover geweld

Voor economische en woon- en buurtfactoren geldt eigenlijk hetzelfde als voor factoren op het niveau van school en vrienden. Ze kunnen een versterkende werking hebben op het antisociale gedrag dat al aanwezig is. Ze bieden een faciliterende rol in de zin dat ze een plek of motivatie bieden waar het geweld-dadige gedrag zich laat ontwikkelen. De factoren armoede en werkloosheid hoeven niet direct tot agressief gedrag te leiden. Dit is wel het geval als er sprake is van relatieve deprivatie: het idee dat men vergeleken bij anderen tekort komt.³⁵ Het maakt veel uit hoe mensen reageren op armoede en werkloosheid. Als het spanningen binnen het gezin of in de buurt oplevert, kan het risico's met zich meebrengen. Binnen het gezin leidt het tot instabiliteit en een onveilig opvoedingsklimaat, binnen de buurt kan het uitlopen op conflicten. Op het moment dat de conflicten in de buurt met ruzies/geweld beslecht worden, is het mogelijk dat deze gedragingen tot de nieuwe norm worden verheven.

Ook al schrijft de wet iets anders voor, deze tolerante opvattingen van volwassen buurtbewoners tegenover geweld vormen een risico voor de jongeren. Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld wapenbezit en alcoholgebruik. Als ouders het niet tolereren, maar het maatschappelijk gezien (via de hechte lokale gemeenschap) wordt geaccepteerd, dan vormt het een risicofactor.

Soort zoekt soort

Het hebben van een gezamenlijke norm kwam al naar voren bij de domeinen gezin en school en vrienden-groep (bijvoorbeeld de gedragsnorm van de vrienden-groep), maar de sociale bindingstheorie krijgt ook bij dit laatste domein aandacht. Jongeren binden zich namelijk niet alleen aan andere mensen, maar ook aan de nabije woonomgeving. Aspecten als verloeder-ing van de buurt (geweldgebruik is de nieuwe norm om conflicten te hanteren als gevolg van armoede en werkloosheid), dicht op elkaar wonen, grote mobiliteit (en dus geringe sociale binding, gebrekkige organisatie van de (lokale) gemeenschap) leiden ertoe dat de jongeren weinig verbondenheid met de wijk ervaren, ze hebben geen gezamenlijke identiteit. Degenen die toch al gewelddadig gedrag vertonen of goedkeuren, trekken naar elkaar toe en vormen zeker na overvloedig alcoholgebruik een gevaar voor de buurt.

Mediageweld

De laatste maatschappelijke risicofactor is de veelvuldige blootstelling aan geweld op het beeldscherm. Indien jongeren tijdens het zien van geweld op het beeldscherm onvoldoende of niet worden voorzien van corrigerend commentaar van de ouders, dan krijgen zij het idee dat er meer geweld wordt gebruikt in hun omgeving dan in werkelijkheid het geval is. Hierdoor gaan ze gebruik van geweld sneller als een normale omgangsvorm beschouwen, met alle risico's van dien.

Is het een kwestie van een optelsom?

Er is een opeenstapeling van risicofactoren nodig om de ontwikkeling van kinderen te ontregelen.

Uit verschillende onderzoeken is naar voren gekomen dat het effect van de risicofactoren niet door hun aard of ernst, maar hoofdzakelijk door hun *aantal* wordt bepaald. Kennelijk is het vooral een kwestie van 'risicocumulatie'.³⁶

Naast de aanwezigheid van meerdere risicofactoren, zijn aspecten als het moment van de eerste blootstelling, welke factor(en), welke volgorde van blootstelling en de duur van de blootstelling relevant voor de invloed ervan. De combinatie van factoren is mede van belang: welke risicofactoren vallen samen? Maar ook: welke beschermende factoren zijn aanwezig in welke levensfase van de jongere?

Cumulatie en leeftijd zijn de beste voorspellers

Een soort prioriteitenlijstje met daarop de risicofactoren naar kracht van impact gesorteerd en met de meest kwetsbare/invloedrijke combinaties lijkt nastrevenswaard, maar is niet te realiseren. Op basis van deze literatuurstudie is hiermee wel een begin te maken, maar het ontbreekt aan volledigheid en de correctheid ervan is discutabel. Wat wel met vrij veel zekerheid te zeggen is, is dat een combinatie van individuele en sociale risicofactoren het meest riskant is voor een jongere. Verder is naast de *cumulatie* (het

aantal factoren) ook de *leeftijd* van de jongere een van de beste voorspellers. Hoe eerder de jongere in zijn leven aan risicofactoren wordt blootgesteld, des te groter de kans is op gewelddadig gedrag in de tienerjaren en hoe langer hij daarmee zal doorgaan.³⁷

Verder laat onderzoek³⁸ de volgende verbanden zien bij het onderscheid tussen ernstig delinquente jongeren (persisters) en 'gewone' antisociale jongeren (pubers):

- 1 Risicofactoren die aan de persoonlijkheid zijn gebonden, wegen het zwaarst bij de ernstig delinquente jongeren en spelen een bescheidener rol bij jongeren met 'gewoon' antisociaal gedrag.
- 2 Risicofactoren die verband houden met de maatschappelijke omstandigheden spelen bij gewone jongeren juist de voornaamste rol, terwijl ze bij de harde kern (persisters) een relatief bescheiden rol hebben.
- 3 Risicofactoren die verband houden met gezin, schoolleven en leeftijdsgenoten wegen in beide gevallen ongeveer even zwaar.

In 'hokjes' denken is onwenselijk en onrealistisch

Tot slot van dit hoofdstuk attendeer ik u - mogelijk ten overvloede - graag op het volgende. Dit boekje is niet bedoeld om u 'hokjes' aan te reiken waarin u jongeren kunt plaatsen, aangezien het onwenselijk én onmogelijk is hen op basis van de gepresenteerde risicofactoren in te delen naar verschillende potentiële geweldgebruikers.

Het is van belang te beseffen dat als er bij jongeren in hun vroege levensfase sprake is van een aantal risicofactoren, deze alleen voorspellend zijn voor de kans dat zij antisociaal gedrag ontwikkelen. Het is dus ook mogelijk dat de jongere dergelijk gedrag helemaal niet ontwikkelt - wat geldt voor de meerderheid. Er zijn zo veel andere aspecten die de (gedrags)ontwikkeling van jongeren kunnen beïnvloeden, dat een voortijdig oordeel over de ontwikkeling van een jongere de realiteit geen recht doet. Een alertheid op bepaalde signalen is en blijft daarentegen geboden.

3

Herkennen en aanpakken van geweld

Inmiddels is er mogelijk een redelijk beeld ontstaan van de typen risicofactoren die van belang zijn bij de ontwikkeling van gewelddadig gedrag bij jongeren. Maar wat hebt u daar nu aan, wat kunt u ermee? Het antwoord hierop ligt in de kracht van het herkennen en tijdig signaleren. Het geeft u de mogelijkheid potentiële risico's beter in te schatten en in te zien hoe het gewelddadige gedrag zich verder kan ontwikkelen, waardoor u op tijd in actie kunt komen en het geweld preventief kunt aanpakken.

Een echt effectieve preventieve aanpak vereist echter nog één aspect: kennis over beschermende factoren. Amerikaans onderzoek wijst uit dat de effectiviteit het grootst is bij interventies die zowel gericht zijn op het reduceren van risicofactoren als op de versterking van beschermende factoren binnen het gezin, de school en in de buurt.³⁹ Het is overigens niet helemaal duidelijk wat we onder beschermende factoren moeten verstaan. Beschermende factoren zijn niet eenvoudigweg het tegendeel van risicofactoren.⁴⁰ Wel is duidelijk dat beschermende factoren een tegenwicht bieden tegen de nadelige kanten van risicofactoren. Ze vormen een soort buffer tegen de invloed van risicofactoren; ze leggen bij wijze van spreken een beschermlaagje om de jongere.

Dit afsluitende hoofdstuk biedt u een overzicht van de belangrijkste beschermende factoren. Daarnaast treft u enkele interventietips aan.

Beschermende factoren

In Nederland zijn al een paar jaar geleden drie tendensen ingezet die er mede toe leiden dat jongeren minder in staat zijn hun zelfbeheersing te handhaven. Van den Brink⁴¹ noemt in dit kader de verlenging van de duur van de jeugdfase, de overgang van een bevels- naar een onderhandelingshuishouden en de ontwikkeling van risicozoekend gedrag als jongerencultuur. Volgens hem dragen deze ontwikkelingen eraan bij dat de zelfbeheersing van jongeren onder druk komt te staan. Door de verlengde jeugdfase duurt het langer voordat de jongere de volle verantwoordelijkheid draagt, het andere type huishouden zorgt voor een machtsverschuiving tussen ouders en kind en de behoefte aan gevaar als onderdeel van de jongerencultuur vraagt om andere gedragsnormen.

In het vorige hoofdstuk is naar voren gekomen dat naast deze maatschappelijke tendensen vooral ook een combinatie van individuele en sociale risicofactoren van invloed is op de mogelijke negatieve gedragsontwikkeling van de jongere. Hiernaast zijn er dus ook invloedrijke beschermende factoren. In schema 5 zijn de belangrijkste van deze beschermende factoren weergegeven.

Schema 5: Beschermende factoren⁴²

individuele factoren	<ul style="list-style-type: none">- vrouwelijk geslacht- zelfvertrouwen- zelfbeheersing- emotionele stabiliteit- (flexibele) levenshouding- cognitieve en sociale vaardigheden- energie- vitaliteit- hoog IQ- sociale instelling- taalvaardigheid
sociale factoren	<ul style="list-style-type: none">- aanwezigheid van een 'gehechtheidsnetwerk'- sterke betrokkenheid van de ouders bij de kinderen- sterke band tussen de ouders onderling- intensieve omgang met leeftijdsgenoten die geweld sterk afkeuren- schoolmotivatie en persoonlijke relaties op school- houding van de school tegenover de leerling- gevoel van betrokkenheid van de jongeren bij hun ouders- consequent en liefdevol optreden door de ouders- een zekere toezicht en controle door de ouders

Levensloopmodel

De beschermende factoren hebben ook een plaats binnen het eerdergenoemde levensloopmodel. In de beginfase zijn het vooral de individuele kenmerken van de jongere die bescherming kunnen bieden. In de fasen daarna zijn het de sociale factoren die beschermend werken. Ook voor deze factoren geldt dat ze cumulerend van aard zijn; hoe meer beschermende factoren, hoe kleiner de kans op problemen. Het betekent verder dat per fase 'de rekening wordt opgemaakt'. Per fase is het een kwestie van een optelsom van beschermende en risicofactoren en het resultaat vormt de basis voor de volgende fase.

Individuele versus sociale bescherming

De beschermende factoren op individueel niveau zijn veelal persoonlijkheidskenmerken. Deze zorgen ervoor dat jongeren beter in staat zijn om aan fysieke en psychische stressfactoren het hoofd te bieden. Bijvoorbeeld taalvaardigheid: kinderen die al vroeg hebben geleerd hun boosheid verbaal te uiten, gaan minder snel over tot fysiek geweld.⁴³

Hoe belangrijk deze individuele factoren ook zijn, de bescherming komt vooral door twee sociale factoren: betrokkenheid, en toezicht en controle. Het blijkt dat vooral de betrokkenheid van jongeren bij hun sociale omgeving (zoals gezin en school) hen beschermt tegen agressief en ander antisociaal gedrag.⁴⁴ Naast betrokkenheid moeten toezicht en controle worden opgevat als invloedrijke beschermende factoren.

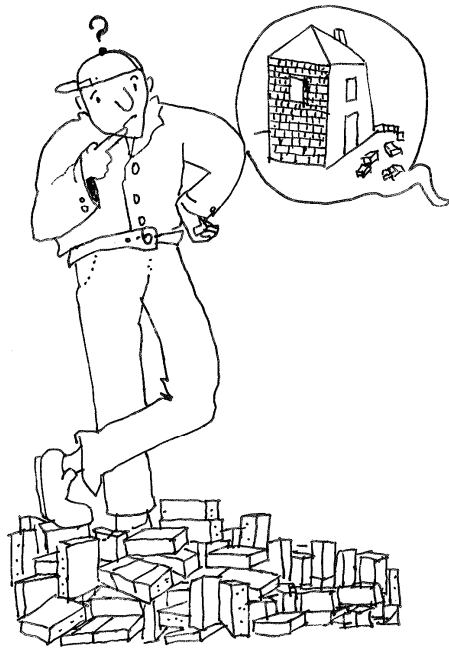
Dat geldt niet alleen voor thuis, maar voor alle sociale omgevingen waarin een jongere zich bevindt: school, buurt (openbare ruimte), hobbyclub/ sportvereniging, uitgaansleven.

Betrokkenheid en toezicht en controle als belangrijke bescherming

Zodra jongeren het gevoel hebben dat er voor hen wordt gezorgd en dat hun ouders niet alleen aanwezig maar ook aanspreekbaar zijn, treedt de bescherming in werking. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO)⁴⁵ spreekt in dit kader van de beschermende werking van een aanwezig 'gehechtheidsnetwerk'. Gewelddadig gedrag is geen noodlottige of onvermijdelijke ontwikkeling, maar een dynamisch keerbaar proces. Bij kinderen die hierop van huis uit een verhoogde kans hebben, kan deze ontwikkeling worden geremd of zelfs worden gestopt - mits er een gehechtheidsnetwerk is. Bij betrokkenheid gaat het dus niet zozeer om de vraag *of* de jongere betrokken is, maar gaat het meer om de vraag met *wat* en *wie* hij zich verbonden voelt.⁴⁶ Zo blijkt een intensieve omgang met leeftijdsgenoten die geweld sterk afkeuren een beschermende factor te zijn. Ook scholen die een schoolklimaat scheppen waarin leerlingen zich eerlijk behandeld voelen, zich verbonden weten met anderen op school en deelnemen aan het schoolleven, bieden bescherming. Andersom werkt de betrokkenheid van de jongere bij school ook beschermend; een positieve schoolhouding (motivatie) en persoonlijke relaties op school vormen beschermende factoren. Het gevoel van betrokkenheid van jongeren bij hun ouders is een

soortgelijke factor. Bij betrokkenheid biedt het tegenwicht dat ouders, leerkrachten, jongerenwerkers, werkgevers vanuit het netwerk kunnen bieden aan de negatieve effecten van de risicofactoren, dus de bescherming.

Toezicht en controle is de tweede beschermende factor. Vooral consequent en liefdevol optreden door ouders werkt beschermend. Zodra het voor jongeren duidelijk is wat er van hen wordt verwacht, welke normen ze horen na te leven en zodra ze weten dat ze worden gecorrigeerd als ze afwijkend gedrag vertonen, treedt het tegenwicht aan negatieve gedragsontwikkelingen in werking.

PON-publicatie: ZOEK JE RUZIE ?

Een andere manier voor ouders om een zekere vorm van controle uit te oefenen, is door regelmatig thuis te zijn en ongewenste zaken buiten het bereik van kinderen te houden, zoals alcohol, sigaretten, drugs en wapens.

Wellicht hebt u al enig idee welke van de beschermende factoren u kunt aanwenden om de kans op gewelddadig gedrag bij 'uw' jongeren te verkleinen. Opdat dit nader richting mag geven aan uw handelen, formuleer ik op basis van de door mij geraadpleegde literatuur graag nog enkele interventiemogelijkheden.

Interventies

In Nederland is ongeveer tien jaar geleden de verschuiving ingezet naar een meer repressieve aanpak van geweld. Desondanks gaat de aandacht van politici en beleidsmakers steeds meer uit naar vroegtijdige herkenning van probleemgedrag en preventief ingrijpen in gezinssituaties. In dit kader bent u als professional onmisbaar. U bent immers degene die de jongeren in verschillende sociale omgevingen (school, vrije tijd, werk/stage) tegenkomt en daarmee kan bijdragen aan de versterking van beschermende factoren en de aanpak van risicofactoren.

Naast reductie van het gebruik van geweld door jongeren blijken preventieprogramma's ook bij te dragen aan verhoging van hun opleidingspeil, toename van arbeidsparticipatie, verhoging van hun inkomen, afname van uitkeringsafhankelijkheid en toename van hun gezondheid en welzijn.⁴⁷ Per domein (individu, gezin, school, samenleving) zijn verschillende (preventieve en repressieve) interventies denkbaar.

Individu: vroeg starten met een passende training

Bij interventies op het individuele niveau kunt u denken aan programma's die erop gericht zijn de sociale competentie van jongeren te vergroten.⁴⁸ Voorbeelden hiervan zijn socialevaardigheids-trainingen, agressiviteitstrainingen en psycho-educatie. Jongeren die kampen met een gedragsstoornis kunnen baat hebben bij bepaalde medicatie en bij explosief geweld kan residentiële opname volgen.

Gezin: oudertrainingen blijken effectief

Voor jongeren die te maken hebben met 'problemen' op individueel niveau geldt dat het voor een optimaal resultaat wenselijk kan zijn dat ook hun sociale omgeving training ondergaat. Voorbeelden hiervan zijn gezinstherapie, schoolcounseling, multi-systeemtherapie (gezin, school en sportclub tegelijk). Basisscholen vormen daarbij een betere ingang dan het voortgezet onderwijs. Een reden hiervoor is dat via de basisschool de kennis over de thuissituatie beter (bereikbaar) is, mede doordat ouders hun kinderen naar school brengen en ze weer ophalen.

Daarnaast is er bij het basisonderwijs sprake van buurtgebondenheid.⁴⁹

Voor het sociale domein gezin zijn inmiddels al meerdere interventies beschikbaar. Uit onderzoek⁵⁰ blijkt dat opvoedingsondersteuning en vooral ook oudertrainingen effectief zijn. Ook geldt: hoe jonger het kind, hoe effectiever het programma en/of de interventie.

School: heldere sancties lijken zinvoller dan voorlichting

Opvallend is dat op schoolniveau secundaire preventieve interventies (actie na het incident) zinvoller blijken te zijn dan primaire preventieve interventies (voorlichting). Als docent kunt u dus beter passende sancties hanteren dan tijd investeren in voorlichting. Jongeren in de ontwikkelingsfase zijn zich doorgaans terdege bewust van welk gedrag wel en welk gedrag niet wenselijk is, maar trekken zich daar liever niets van aan. Hun doel is juist om de grens op te zoeken teneinde zich te kunnen ontwikkelen. Het is aan u als professional - als docent, jongerenwerker of sporttrainer - om op de juiste wijze te reageren op deze grensoverschrijdingen. Toezicht en controle hebben immers naast het domein gezin ook een beschermende werking binnen de school, het buurtcentrum en de hobby- en sportvereniging.

Samenleving: genuanceerd en doeltreffend beleid blijkt nodig

In Nederland doen we het, zeker in vergelijking met de Verenigde Staten, nog niet zo slecht op het gebied van geweld. Mede dankzij een aantal sociale, economische en culturele verworvenheden, zoals een rijk stelsel van sociale uitkeringen en een unieke volkshuisvesting, is het geweldsniveau in Nederland nog altijd relatief laag.⁵¹ De samenstelling van onze wijken bijvoorbeeld wordt door intensieve stadsvernieuwingen over het algemeen meer door leeftijd en leefstijl bepaald dan alleen door etnische afkomst en inkomen. Verder worden er vanuit Den Haag verwoede pogingen gedaan de algemene normen en waarden rond geweld aan te pakken. Het hierna volgende recente voorbeeld uit de praktijk van Den Haag geeft u een idee van een mogelijke interventie vanuit de samenleving.

Dat het op het gebied van geweld relatief goed gaat in Nederland, betekent nog niet dat de aandacht voor genuanceerd en doeltreffend beleid mag verslappen. Kennis over maatschappelijke en culturele risicofactoren blijken beleidsmakers daarbij nodig te hebben.

Tweede Kamer wil 'happy slapping' harder aanpakken

'De Tweede Kamer wil "happy slapping" harder aanpakken. De coalitiepartijen PvdA en CDA denken aan snelrecht voor daders die gefilmde mishandelingen publiceren. Stichting De Kinderconsument steunt het voorstel.'
(NRC Handelsblad 25 januari 2008)

PON-publicatie: ZOEK JE RUZIE ?

Eindnoten

- ¹ Blok 1991 aangehaald in De Haan e.a. 1999.
- ² Slechts 5% blijft volharden in een antisociaal gedragspatroon (Deković e.a. 2001:225).
- ³ Persisters zijn jongeren behorend tot de *life-course-persistent* groep die in de peuter- en kleuterfase al antisociaal gedrag vertoonden en hiermee ook een lange tijd doorgaan (tot volwassenheid). Zie voor verdere toelichting hoofdstuk 1.
- ⁴ Sergeant en De Vente 2001:172.
- ⁵ Zie Van den Brink 2006 en Baumeister 1997.
- ⁶ YouTube is een website voor het kosteloos uploaden, bekijken en delen van videofilms door gebruikers. Het motto van deze website is *YouTube, Broadcast Yourself*.
- ⁷ Van den Brink 2006.
- ⁸ Zie bijvoorbeeld Van den Brink 2006, Loeber e.a. 2001, De Haan e.a. 1999 en Baumeister 1997.
- ⁹ Baumeister 1997.
- ¹⁰ Van den Brink 2006:19.
- ¹¹ Van den Brink 2006:20.
- ¹² Moffit 1993.
- ¹³ Zie Van der Heiden-Attema en Bol 2000; Bol e.a. 1998; Van den Brink 2006; Loeber en Farrington 1998; De Haan e.a. 1999.
- ¹⁴ Hermans aangehaald in Bol e.a. 1998:71; Van der Heiden-Attema en Bol 2000:11.

- ¹⁵ Dit schema en de drie volgende schema's zijn grotendeels gebaseerd op de indeling die het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) hanteert in diverse publicaties (Bol e.a. 1998 en Van der Heiden-Attema en Bol 2000), aangevuld met factoren uit overige literatuur (Van den Brink 2006; De Haan e.a. 1999; Loeber en Southamer-Loeber 1986).
- ¹⁶ Bol e.a. 1998:50.
- ¹⁷ Beker en Maas 1998.
- ¹⁸ Doreleijers 1996; De Haan e.a. 1999.
- ¹⁹ Van den Brink 2006.
- ²⁰ Hendriks en Van Roozendaal 2000:82.
- ²¹ Hirschi 1974.
- ²² Monahan 1994 aangehaald in Bol e.a. 1999:58.
- ²³ Hawkins 1995; Berkowitz 1993.
- ²⁴ Hendriks en Van Roozendaal 2000:84, Bol e.a. 1998:60-61.
- ²⁵ De Haan e.a. 1999:41-42.
- ²⁶ Sampson en Laub aangehaald in De Haan e.a. 1999:42.
- ²⁷ Zie aangehaalde onderzoeken in De Haan e.a. 1999:43.
- ²⁸ De Haan e.a. 1999:43.
- ²⁹ Landy en Peters 1992 aangehaald in Bol e.a. 1998:61.
- ³⁰ Nijboer 1997.
- ³¹ Berkowitz 1993; Monahan 1994; Hawkins 1995; Ferwerda e.a. 1996, De Haan e.a. 1999.
- ³² Van den Brink 2006:169.
- ³³ Bol e.a. 1998:65.
- ³⁴ Monahan 1994 aangehaald in Van der Heiden-Attema en Bol 2000.

- ³⁵ Bol e.a. 1998:67.
- ³⁶ De Haan e.a. 1999. Van den Brink 2006.
- ³⁷ Van der Heiden-Attema en Bol 2000; Bol e.a. 1998; De Haan e.a. 1999, Van den Brink 2006; Loeber en Farrington 1998; Hawkins 1995; Nijboer 1997.
- ³⁸ Loeber en Farrington aangehaald in Van den Brink 2006:200.
- ³⁹ De Haan e.a. 1999:79.
- ⁴⁰ Van den Brink 2006:205.
- ⁴¹ Van den Brink 2000:42-43.
- ⁴² De beschermende factoren zijn samengesteld uit resultaten van verschillende onderzoeken (De Haan e.a. 1999, Van den Brink 2006; Tremblay 1998; Sampson en Laub 1993; RMO 1998).
- ⁴³ Tremblay 1998.
- ⁴⁴ Van den Brink 2006:207.
- ⁴⁵ RMO 1998.
- ⁴⁶ Van den Brink 2006.
- ⁴⁷ Junger-Tas 1996.
- ⁴⁸ De Haan e.a. 1999.
- ⁴⁹ Bol e.a. 1998.
- ⁵⁰ De Haan e.a. 1999.
- ⁵¹ De Haan e.a. 1999.

Literatuur

Baumeister, R., *Evil. Inside human cruelty and violence*. New York: Freeman, 1997

Beker, M., C.J. Maas m.m.v. J. Boelhouwer en S.J.M. Hoff, *Rapportage jeugd 1997*. Rijswijk: SCP / Den Haag: VUGA, 1998

Berkowitz, L., *Aggression; its causes, consequences, and control*. New York: McGraw-Hill, 1993

Blok, A., *Zinloos en zinvol geweld*. Franke, H., N. Wilterdink en C. Brinkgreve (red.), *Alledaagse en ongewoon geweld*. Themanummer van het *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, jrg. 18, nr.3, p. 189-207, 1991

Blom, M., A.M. van der Laan, G.L.A.M. Huijbregts, *Monitor Jeugd terecht 2005*. Den Haag: WODC, 2005

Bol, M.W., G.J. Terlouw, L.W. Bles en C. Verwers, *Jong en gewelddadig; Ontwikkeling en achtergronden van de geweldscriminaliteit onder jeugdigen*. Den Haag: WODC, 1998

Brink, G. van den, *Geweld als uitdaging. De betekenis van agressief gedrag bij jongeren*. Utrecht: NIZW / Amsterdam: SWP, 2006

Brink, G. van den, *Agressieve jongeren. Een cultuur-historische bespiegeling*. *Justitiële verkenningen*, jrg. 26, nr. 1, p. 35-80, 2000

Deković, M., J.M.A.M. Janssens en N.M.C. van As, *Gezinsfactoren en het gebruik van ernstig geweld*.
Loeber, R., N.W. Slot en J.A. Sergeant (red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 2001

De angst voor geweld, themanummer van het tijdschrift over jeugd 0/25, jrg. 4, nr. 1, 1999

Diekstra, R., De adolescentie: biologische, psychologische en sociale aspecten. Diekstra, R. (red.), *Jeugd in ontwikkeling. Wetenschappelijke inzichten en overheidsbeleid*, p. 111-156. Den Haag: Sdu, 1992

Doreleijers, Th.A.H., ADHD en delinquentie. *Proces*, nr. 11/12, p. 210-214, 1996

Ferwerda, H.B., J.P. Jacobs en B.M.W.A. Beke, *Signalen voor toekomstig crimineel gedrag; een onderzoek naar de signaalwaarde van kinderdelinquentie en probleemgedrag op basis van casestudies van ernstig criminele jongeren*. Den Haag: Ministerie van Justitie, Stafbureau Informatie, Voorlichting, Publiciteit Dienst Preventie, Jeugdbescherming en Reclassering, 1996

Gottfredson, M. en T. Hirschi, *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press, 1990

Haan, W.J.M. de, E.F.A.E. de Bie, e.a. (red.), *Jeugd en geweld. Een interdisciplinair perspectief. (Zicht op jeugd)*. Den Haag: Ministerie van VWS, 1999

Hakkert, A., Jongeren over de schreef: ouders aansprakelijk? *Tijdschrift voor criminologie*, nr. 3, p. 285-306, 1999

Hawkins, J.D., Controlling crime before its happens. Risk focused prevention. *National institute of justice journal*, augustus, p. 10-18, 1995

Heiden-Attema, N. van der, en M.W. Bol, *Moeilijke jeugd. Risico- en protectieve factoren en de ontwikkeling van delinquent gedrag in een groep risicojongeren*. Den Haag: WODC, 2000

Hendriks, J. en B.J. van Roozendaal, Geweld en gezin. *Justitiële verkenningen*, jrg. 26, nr. 1, p. 81-88, 2000

Hirschi, T., *Causes of delinquency*. New Brunswick (V.S.) / Londen (U.K.): Transaction Publishers, 1974

Junger-Tas, J., *Jeugd en Gezin I. Preventie vanuit justitieel perspectief*. Den Haag: Ministerie van Justitie, 1996

Landy, S., R. DeV. Peters, Toward an understanding of a developmental paradigm for aggressive conduct problems during the preschool years. DeV. Peters, R., R.J. McMahon, V.L. Quinsey (red.), *Aggression and violence throughout the life span*. Newbury Park: SAGE, 1992

Loeber, R. en M. Southamer-Loeber, Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems en delinquency. Tonry, M. en N. Morris, *Crime and justice. An annual review of research* (vol. 7). Chicago: University of Chicago Press, 1986

Loeber, R. en D. Farrington, *Serious and violent juvenile offenders. Risk factors and successful interventions*. Londen: SAGE, 1998

Loeber, R., N.W. Slot en J.A. Sergeant (red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 2001

Moffitt, T.E., Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior. A developmental taxonomy. *Psychological review*, 100, p. 647-701, 1993

Monahan, J., The causes of violence. *FBI Law Enforcement Bulletin*, jrg. 62, nr. 1, p. 11-15, 1994

Nijboer, J., *Delinquentie en dwang. Ontwikkeling van delinquent gedrag bij leerlingen van het voortgezet onderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 1997

NRC Handelsblad, *Tweede Kamer wil 'happy slapping' harder aanpakken*. ANP bericht, 25 januari 2008.

RMO, *Verantwoordelijkheid en perspectief. Geweld in relatie tot waarden en normen*. Den Haag: Sdu, 1998

Roossen, C.J.A., A. Savenije, A. Kolman en R. Beunderman, *Over een grens. Psychotherapie met adolescenten*. Assen: Van Gorcum, 2001

Sampson, R.J. en J. Laub, *Crime in the making. Pathways and turning points through life*. Cambridge Mass: Harvard University Press, 1993

Sergeant, J.A. en W. de Vente, Neuropsychologische factoren bij gewelddadig gedrag. Loeber, R., N.W. Slot en J.A. Sergeant (red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 2001

Traas, M., *Aandacht of aanklacht. Jeugdcriminaliteit in agogisch perspectief*. Baarn: HB Uitgevers, 2006

Tremblay, R., De ontwikkeling en preventie van fysieke agressie. Koops, W. en W. Slot (red.), *Van lastig tot misdadig. Een ontwikkelingsbenadering van lastige en misdadige kinderen en adolescenten: diagnostiek, behandeling en beleid*, p. 33-51. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1998

Wonderen, R. van, *Agressie en geweld in het onderwijs: eindrapport*. Leiden: Research voor beleid bv, 2004

Wittebrood, K., Trends in jeugdgeweld. *Justitiële verkenningen*, jrg. 26, nr. 1, p. 21-34, 2000

Over het PON

Het PON is het instituut voor onderzoek en sociale innovatie. Als klantgerichte en resultaatgerichte maatschappelijke organisatie is het PON hét kenniscentrum voor sociaal-maatschappelijke en -culturele vraagstukken in Brabant.

De missie van het PON is een onderscheidende bijdrage te leveren aan een kleurrijke, vitale en sociale samenleving. We werken vanuit een heldere visie, innovatief en daadkrachtig, in opdracht van publieke en private organisaties, in partnership met relevante belanghebbenden en op eigen kracht. We hanteren een integrale benadering, met een sterke focus op kwetsbare mensen en groepen in onze samenleving. Daarin nemen we ook de ruimtelijke en de economische dimensies mee. Het is ook hierom dat we actief participeren in Telos, het (Brabants) centrum voor duurzame ontwikkeling.

Het PON is onafhankelijk, deskundig, kritisch en betrokken. Daardoor zijn we in staat verbindingen te leggen tussen theorie en praktijk, beleid en uitvoering, korte en lange termijn, denken en doen, burgers en politiek.

Inhoudelijk zijn we actief op vier programmalijnen:

- Stad en platteland
- Participatie en cultuur
- Zorg en maatschappelijke inzet
- Bestuur en informatie

Onze kracht ligt in onze bottom-upbenadering. We zoeken en vinden de samenwerking en interactie met degenen om wie het gaat: burgers, vrijwilligers, patiënten, cliënten, bewoners, ouderen, allochtonen, et cetera. We betrekken hen bij onze analyse, vraagstelling en oplossing. Al ruim 60 jaar lang onderscheidt het PON zich hierin van vele andere onderzoeks-, advies- en ontwikkelbureaus.

We hebben (wetenschappelijke) onderzoekers, ontwikkelaars en adviseurs in huis, evenals projectmanagers en procesbegeleiders, met een wisselend profiel qua achtergrond, opleiding en ervaring. De inhoudelijke focus is onze bindende factor. Waar nodig schakelen we andere experts in.

De Provincie Noord-Brabant is onze belangrijkste klant, partner en financier. Naast de Provincie weten ook veel andere organisaties en maatschappelijke instellingen hun weg naar ons te vinden: lokale overheden, de rijksoverheid, landelijke (onderzoeks-)fondsen, belangenorganisaties, welzijns- en zorginstellingen en woningcorporaties. Ook in landelijk en internationaal verband zijn wij actief; wij voeren ook projecten uit in Europees verband.